

Laura Petrauskaitė

Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros institutas

Bažnyčių dekoro kontekstai ir lietuvių menininkų kūryba JAV

Straipsnyje analizuojama lietuvių menininkų XX a. 6–7 deš. Jungtinėse Amerikos Valstijose kurta sakralinė architektūra, interjerai ir liturginiai reikmenys, pasitelkiant platų šio laikotarpio meninių, kultūrinių, socialinių ir politinių procesų kontekstą.¹ Keliamas klausimas, kiek dekoras atliepė objekto funkciją, o kiek ją formavo ir kokias simbolines vertes suteikė architektūrai.

Reikšminiai žodžiai: sakralinė architektūra, bažnytinė dailė, istorizmas, modernizmas, Vatikano II susirinkimas, Šaltasis karas, menininkų migracija, Lietuva, Jungtinės Amerikos Valstijos

Europos ir Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau – JAV) istoriografijoje retai diskutuojama apie religijos įtaką XX a. architektūrai ir dailei, nors ji darė reikšmingą poveikį politiniam, socialiniam ir kultūriniam epochos veidui. Tokių tyrimų stygių iš dalies galima paaiškinti tuo, kad dailės ir architektūros istorikai modernizmo istoriją sieja su sekuliarizacija, o klausimus, susijusius su religijos vaidmeniu, laiko neaktualiais. Taip nepastebima, kad dvasingumas yra integrali modernybės dalis.

Iki karo kūrę gimtinėje, XX a. viduryje nemaža dalis lietuvių architektų ir dailininkų tapo pabėgėliais ir galiausiai įsikūrė JAV. Reikšminga, kad Šaltojo karo metais pačią gausiausią lietuvių kurtą visuomeninės paskirties pastatų grupę sudarė katalikams, taip pat protestantams ir žydams skirti kulto pastatai. Negausiuose šio laikotarpio sakralinės architektūros tyrimuose dažniausiai telkiamasi į lietuviškų parapijų bažnyčias ir „lietuviško stiliaus“ genezės ir plėtros tyrimus.² Kitaip tariant, objektai

¹ Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą nacionalinės mokslo programos „Mokslininkų grupių projektai“ tyrimą „Lietuvos balsas Šaltojo karo metais: lietuvių koplyčios Vašingtono National Shrine ir Vatikano Šv. Petro bazilikoje“ (Nr. S-MIP-20-8).

² Pvz., Urbonienė (2012); Andriūšytė-Žukienė (2007); Sirvydaitė-Rakutienė (2004) ir kt.

analizuojami neišeinant iš lietuvių diasporos konteksto, todėl vis dar sunku nusakyti jų meninę vertę ir vietą platesniame sociokultūriniame lauke, kuriame jie atsirado ir funkcionavo. Be to, už dailėtyrininkų akiračio ribų yra likusi lietuvių menininkų produkcija amerikietiškomis parapijoms. Beatričės Kleizaitės-Vasaris albumas „Lietuvių dailininkų darbai Šiaurės Amerikos šventovėse“ (2003), Rasos Andriušytės-Žukienės monografija „Akistatos. Dailininkas Vytautas Kazimieras Jonynas pasaulio meno keliuose“ (2007) ir kitos atskiriems architektams ir dailininkams skirtos publikacijos, aptariančios ir jų kurtas bažnyčias³, leidžia tik apytikriai įsivaizduoti šio meninio palikimo visumą. Impulsų naujoms hipotezėms teikia dvi 2021 m. surengtos parodos, aktualizavusios JAV kūrusių žymių Lietuvos modernistų indėlį į sakralinę architektūrą – plataus užmojo retrospektyva „Formuojant ateitį. Erdvinės Aleksandros Kasubos aplinkos“ (kuratorė Elona Lubytė, Nacionalinė dailės galerija) ir nedidelė, bet tikslingai į sakralinį meną sutelkta ekspozicija „Begalybės link. Kazio Varnelio piešinių paroda“ (kuratorė Daliutė Ivanauskaitė, Kazio Varnelio namai-muziejus).

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti lietuvių architektų ir dailininkų XX a. 6–7 deš. JAV kurtą sakralinę architektūrą, susiejant jos formalius sprendimus, eksterjero ir interjero dekorą su JAV bažnytinės architektūros ir dailės raida, bendraisiais laikotarpio kultūriniais, politiniais pokyčiais ir ideologiniais sąjūdžiais.

Esama tyrimų būklė pirmiausia skatina išplėsti faktografiją, įtraukti platesnį kontekstą, o surinktai medžiagai užduoti naujus klausimus. Ar JAV lietuvių bažnyčios atspindi tik specifinius diasporos poreikius? Koks yra amerikietiškas šios architektūros kontekstas ir kaip jo pažinimas keičia nusistovėjusį požiūrį į lietuvių statinius? Kokias pagrindines to meto visuomeninių pastatų estetines ir stilistines kryptis galima įvardyti ir kaip jos siejasi su platesniais politiniais ir sociokultūriniais reiškiniais: pilietinių teisių judėjimu, dekolonizacijos procesais ar Vatikano II susirinkimo inspiruotomis reformomis? Kiek lietuvių menininkų kūrybą veikė atsižvelgta bažnytinio meno samprata ir kiek vietinės realijos? Galiausiai kaip

³ Pvz., Kleizaitė-Vasaris (2009); Kostkevičiūtė (1997); *Architektas Edmundas Arbas-Arbačiauskas* (1992); *J. Muloko architektūra* (1983) ir kt.

bažnyčių dekoras veikė jų recepciją, funkcijų apibrėžimą ir kokias simbolines vertes joms suteikė?

Bažnyčių statymo bumai

XX a. 6–7 deš. JAV masiškai kilo naujos katalikiškos bažnyčios. Žinant, kad ilgajame 7 deš. (1958–1975) vyko vadinamoji krikščionybės krizė⁴, kulto pastatų bumai atrodo paradoksaliai. Kyla logiškas klausimas, kodėl reikėjo naujų bažnyčių? Istoriografija mini keletą šių fenomenų lėmusių veiksnių.

Pirmiausia statybų mastas sietinas su demografiniais pokyčiais. Po Antrojo pasaulinio karo prasidėjo ekonominio augimo laikotarpis. Kaip tam tikrą kompensaciją karo veteranai gavo galimybę su nedidelėmis palūkanomis ar visai be jų imti paskolas būstui pirkti. Šios aplinkybės sudarė palankias sąlygas amerikiečiams kurti šeimas ir auginti vaikus. Per tris pokario dešimtmečius gimstamumas atskirose valstijose padidėjo 3–4 kartus.⁵ Populiaciją papildė ir karo pabėgėliai iš Europos. Daugėjant gyventojų, didėjo ir katalikų dalis visuomenėje.

Antra reikšminga priežastis – priemiesčių plėtra. Daugėjant gyventojų ir jiems migruojant studijų ir darbo tikslais, aplink didmiesčius pradėjo kurtis nauji gyvenamųjų namų kvartalai, kuriems reikėjo bažnyčių, galinčių atliepti naujakurių dvasinius poreikius.

Trečia, augo Katalikų bažnyčios vaidmuo visuomenėje. Iki Antrojo pasaulinio karo abejota katalikų lojalumu valstybei, o po karo jie tapo svarbia socialine ir politine jėga. JAV gimę ankstesnių kartų imigrantų, dirbusių šachtose ir skerdyklose, palikuonys buvo jau geriau integravęsi į visuomenę. Labiau išsilavinę ir profesine prasme daugiau pasiekę nei jų tėvai, jie priklausė ne žemiausiam, o viduriniam visuomenės sluoksniui ir iš esmės nesiskyrė nuo kitų savo bendraamžių, tai skatino geresnę jų integraciją. Neužmirština ir tai, kad Šaltojo karo metais Katalikų bažnyčios dvasininkai suvaidino reikšmingą politinį vaidmenį vykdydami anti-komunistinę ir antiatėistinę propagandą. Bažnyčios reputaciją kėlė ir jos

⁴ Plačiau žr. Brown (2010).

⁵ Gibson (2019), 155.

intelektualinė tradicija. Tuo metu tokiais katalikų rašytojais kaip Thomas Mertonas ar Dorothy Day domėjosi ir juos skaitė pačių įvairiausių pažiūrų JAV intelektualai. Kitaip tariant, neabejota, kad Bažnyčia turi ką aktualaus pasakyti šiuolaikiniam žmogui. Priešingai negu Europa, JAV 7 deš. išgyveno religingumo pakilimą.

Ketvirta, impulsą bažnyčioms statyti suteikė Liturginis sąjūdis, kurio idėjos buvo integruotos į popiežiaus Pijaus XII encikliką „Mediator Dei“ (1947), o vėliau į Vatikano II susirinkimo (1962–1965) nutarimus. Bažnyčios ir architektūros istorikai pastebi, kad posusirinkiminiu laikotarpiu įvyko conceptualus posūkis bažnyčių statyboje. Iki tol dominavo į sakramentų šventimą orientuotos bažnyčios. Jų pavyzdžiu galėtų būti bazilika su aiškiai išreikšta centrine nava ir apside. Pagrindinis tokios erdvės akcentas – ant presbiterijos pakopų iškeltas altorius, prie kurio celebruojamos šv. Mišios. Nuo 6 deš. ėmė ryškėti naujas bažnyčių tipas, kuriam būdingas A formos planas, o pagrindinis akcentas yra tikinčiųjų bendruomenė, susirenkanti aplink altorių iš visų trijų pusių. Pirmu atveju akcentuojamas sakramentinis Kristaus buvimas, antru atveju – bendruomeninis. Toks skirstymas sąlygiškas, ribotas ir teologiškai netikslus, bet parankus siekiant užčiuopti liturgijos sampratos pokyčius.

Į Vatikano II susirinkimo naujoves gyvai reagavo ir lietuvių diaspora. Jėzuitų iniciatyva pradėti versti ir leisti susirinkimo dokumentai, parengtas ir prabangiai išleistas albumas „Šventoji auka“ (1965)⁶, turėjęs pirmaisia vizualiai pristatyti Eucharistijos šventimo eigą. Šiame leidinyje subtiliai suderintos Algimanto Kezio fotografijos ir Bruno Markaičio į lietuvių kalbą išverstos šv. Mišių maldos. Kaip pastebėjo amžininkai, komentuodami A. Kezio nuotraukas, „kone vieninteliu ten regimu objektu – rankomis pristatoma visa Šv. Mišių esmingoji slinktis“⁷. Tokia strategija liudijo autorių pastangas paaiškinti liturgijoje naudojamų gestų prasmę: tai, ką iki Vatikano II susirinkimo kunigas darydavo „slaptoje“, nususukęs į altorių, albume ne tik atgręžta į tikinčiuosius, bet ir „pritraukta“ taip arti, kaip turbūt retas buvo matęs iki tol. Antra, autoriai norėjo

⁶ *Šventoji auka* (1965).

⁷ Rekomenduojama dovana Kalėdoms (1966).

akcentuoti, kad Mišių metu tikinčiojo akys ir širdis turi būti prie alto-riiaus, kad liturgijos centre yra malda, išreiškiama žodžiais ir gestais. Pagal tokią koncepciją ir bažnyčios architektūra turėjo būti tokia, kuri netrukdytų susitelkti ir nekonkuruotų su liturgija.

Bažnytinės dailės modernėjimas

XX a. vykęs palaipsnis perėjimas nuo istoristinių stilių prie modernistinės estetikos ženklino conceptualų posūkį: akcentas persikėlė nuo didingos Bažnyčios praeities prie dabarties ir ateities. Pastarojo dešimtmečio moksliniai tyrimai atskleidė, kaip keitėsi visuomenės santykis su istoriškumu ir kokios idėjos nutiesė kelią katalikiškajam modernizmui ir konkrečiai sakralinės dailės modernėjimui JAV. Markas S. Massa S. J. veikalė „The American Catholic Revolution. How the Sixties Changed the Church Forever“ teigia, kad 7 deš. daug amerikiečių katalikų, iki tol gyvenusių hermetiškaime (tikėjimo ir religinių praktikų prasme) pasaulyje, atsivėrė supratimui, jog viskas keičiasi, o istoriniai įvykiai ir asmenys gali būti suprasti tik jų istoriniame kontekste. Istorinės sąmonės iškilimas kvestionavo tikinčiųjų įsitikinimą, kad jų praktikuojama liturgija yra nekintanti ir nekeičiama.

Catherine R. Osborne aptariamą conceptualų posūkį argumentuotai susiejo su evoliucijos idėjos išplitimu už biologijos mokslo ribų. Monografijoje „American Catholics and the Church of Tomorrow“ autorė pabrėžė, kad bendroji evoliucijos idėja labiau nei koks nors konkretus mokslinis dėsnis pasirodė esanti įtakingiausias XIX a. mokslo palikimas, giliai įsiskverbęs į Vakarų kultūrą, egzistuojantis kaip metafora ir paradigma. Visuomenė taip stipriai persiėmė šia idėja ir integravo ją į savo kasdienį mąstymą, jog tapo įprasta reiškinius aiškinti vystymosi ir prisitaikymo argumentais. Biologai atskleidė, kad augalų ir gyvūnų vidinė sandara (kaulai, kraujotaka, raiščiai) nulemia išorines jų ypatybes, o architektai akcentavo, kad pastatui, kaip ir kūnui, svarbiausia yra planas ir struktūra, o ne paviršius. Modernistai buvo įsitikinę, jog architektūra, kaip ir gyvoji gamta, vystosi palaipsniui, o jos forma turi būti ne perimta iš istorijos, bet gyva ir organiška. Prancūzų filosofai ir katalikai konvertitai Jacques'as ir Raïssa Maritainai išvystė teoriją, pagal kurią vizualinės ir verbalinės

formos gali keistis, net jeigu tiesa, kurią jos išreiškia, lieka nekintanti ir amžina. Tokia interpretacija, sutaikanti evoliucinį dinamiškumą ir teologinį statišką eternalizmą, padėjo Europos ir JAV katalikams priimti formalią modernizmo kalbą kaip tinkamą bažnytinei architektūrai ir dailei.

Europoje pirmosios modernistinės bažnyčios iškilo iš karto po Pirmojo pasaulinio karo, veikiant bažnytiniams atsinaujinimo sąjūdžiams, plintant techninėms inovacijoms ir stiprėjant modernizmo pozicijoms. Savo kartos architektams įtaką darė prancūzas Auguste'as Perret, vienas pirmųjų pastatuose pradėjęs naudoti gelžbetonio konstrukcijas. Jo projektuota Dievo Motinos bažnyčia (Le Rensi, Prancūzija, 1922–1923) liudijo, kokia erdvi gali būti maldos vieta, pritaikius naujas medžiagas ir atsisakius įprastų kolonų. Amžininkai domėjosi plytų ekspresionistu vadinto vokiečių architekto Dominikuso Böhmo kūryba, kuri aktualumo neprarado ir po Antrojo pasaulinio karo. Būdamas aktyvus Liturginio sąjūdžio dalyvis, D. Böhmas akcentavo šviesos reikšmę liturgijoje ir traktavo ją kaip savarankišką architektūrinę medžiagą. Be to, siekdamas, kad tikinčiųjų bendruomenė galėtų vieningai išgyventi liturginį vyksmą, neskaidė erdvės į navas ir šonines koplyčias.

Šalia tokių modernistinių bruožų kaip gelžbetonio ir gamyklinio stiklo panaudojimas, laisvas vidaus planas, išskirtinis natūralios šviesos vaidmuo ir ornamentiško atsisakymas, derėjo ir tai, ką Matthew Rampley'is yra pavadinęs „ekleziastiniu primityvizmu“⁸. Šio stiliaus statiniams būdingas sekimas ankstyvųjų viduramžių architektūra ir romaninėms bažnyčioms būdingų elementų redukavimas iki pirminių geometrinių formų. Tipiškas šios krypties pavyzdys – Švč. Širdies bažnyčia Budapešte (archit. A. ir B. Árkay, 1933). Nors tiesios linijos ir bazinės formos galėtų būti perskaitytos kaip nuoroda į funkcionalizmą, M. Rampley'is taikliai pastebi, kad avangardo menininkai ir bažnyčių architektai formalią tarptautinio modernizmo kalbą adaptavo dėl skirtingų motyvų. Vieni naudojo modernia architektūrine kalba, kad išreikštų Bažnyčios grįžimą prie savo šaknų, ankstyvosios krikščionybės idealų ir autentiškumo, kiti perėmė tarpukariu populiarumo viršūnę beveik visame pasaulyje pasiekusio *art deco* stilistiką.

⁸ Rampley (2021).

Skirtingai negu Europoje, JAV sakralinėje architektūroje tarpukariu dar viešpatavo istorizmas ir pagrindinis klausimas planuojant naują kulto pastatą sukosi apie tai, kokio stiliaus bažnyčių – bizantinę, gotikinę ar barokinę – statyti. Vadovaujantis tokia architektūrine koncepcija, buvo renkamosi iš egzistuojančių istorinių modelių, naudojamosi pavyzdžių knygomis ir susitelkiama į paviršių padengimą ornamentais. Nors modernizmas buvo priešinamas su katalikybe dėl savo sekuliarumo ir autonomiškumo, pamažu imta jausti, jog istorizmas virsta sentimentaliu kiču, neatitinkančiu laikmečio reikalavimų. Katalikiškos architektūros standartai pradėjo keistis XX a. 5 deš., kai šioje srityje ėmė dirbuotis iš Europos atvykę Bauhauso dėstytojai ir auklėtiniai, taip pat Franko Loydo Weberio mokiniai, Eero'as ir Elielis Saarinenai.

Architektūros modernizaciją skatino iš Vokietijos iki JAV atsirėjęs Liturginis sąjūdis. Jo dalyviai įsteigė specializuotus studijų centrus privačiame katalikiškame Notre Dame universitete Indianoje ir Šv. Jono benediktinų abatijoje Minesotoje, rengė mokslines konferencijas ir leido specializuotus žurnalus. Viena brandžiausių liturginio atsinaujinimo iniciatyvų buvo „Liturgical Arts Society“ (1928–1972) ir jos leidžiamas žurnalas „Liturgical Arts“, suvaidinęs lemiamą vaidmenį skleidžiant bažnytinės dailės atsinaujinimo idėjas tarp seminaristų, dvasininkų, vienuolių ir menininkų. Modernizacijai angažuoti liturgistai ir dailininkai, tarp jų lietuviai, skaitė ne tik amerikietišką leidinį, bet ir prancūzišką „L'Art Sacré“, belgišką „L'Art d'Église“. Kitaip tariant, buvo gerai pažįstami su modernia europine bažnytine architektūra.

Spaudimą ieškoti naujų architektūrinės išraiškos formų darė ir bendra laikmečio nuotaika, su technologijų, komunikacijos ir kosmonautikos naujovėmis sieta didelių pokyčių nuojauta. Kosmoso misijų naujienos buvo įdėmiai sekamos ir, kaip rodo lietuvių vyskupo Vincento Brizgio korespondencija, nukonkuruodavo net pačius rimčiausius tarnybinius reikalus. 1969 m. lapkričio 18 d. vyskupo laiške kolegai Vincui Mincevičiui, kuriame dalykiškai aptariami problemiški Lietuvių kopyčios Šv. Petro bazilikoje statybų klausimai, netikėtai randame ekskursą į „kosmines realijas“: „Šią naktį nemiegosiu, nes mūsų [Čikagos] laiko 1 val. ryto, jūsų [Romos] 8 val. išlips mėnulyje astronaut[a]i – visi seksime jų žygį. Čia

gauname, kas [televizijos] aparatus turi, spalvotus paveikslus. Taip turi būti ir pas jus, nes jie perduoda spalvotus. Matai, kur nuskridau iš mūsų koplyčios. Tačiau nestebėtina, kad tokiais įvykiais visi gyvename.“⁹

Permažstant, kaip religinio kulto erdvės gali atsiliiepti į kosmoso amžiaus iššūkius, įdomiausias ir drąsiausias iniciatyvos kilo iš institucijų, susijusių su švietimo sritimi. Masačusetso technologijų instituto užsakymu 1955 m. universitetiniame miestelyje iškilo Eero'o Saarineno projektuota koplyčia. Statinys savo laikmečio kontekste išsiskyrė ne tik modernistiniu požiūriu į erdvę, šviesą ir medžiagas, bet ir tuo, kad buvo skirtas visų tikėjimų išpažinėjams. Kita daugiadenominacinė maldos vieta įrengta JAV oro pajėgų akademijos užsakymu. Išskirtinės architektūros Kadetų koplyčia (archit. W. Netschas, 1962) priminė origamio lankstinį su 17 aštrių smailių arba paleisti paruoštas raketas. Užsakovų pageidavimu, ji pastatyta iš metalo – tos pačios medžiagos kaip ir pagrindiniai institucijos simboliai lėktuvai ir raketos. „Liturgical Arts“ žurnalas žengė dar toliau ir 7 deš. pabaigoje išspausdino seriją futuristinių sakralinių projektų: „Koplyčia Mėnulyje“ (1967), „Ekumeninė povandeninio laivo koplyčia“ (1971). Projektai nebuvo realizuoti, bet buvęs NASA direktorius Thomas O. Paine'as finansavo vitražo, įamžinusio „Apollo 11“ astronautų skrydį į Mėnulį, įrengimą Nacionalinėje anglikonų katedroje Vašingtone (1974).

Kultūriniame ir akademiniam lauke atrodė, kad modernizmo šalininkai laimėjo, tačiau jų idėjos turėjo menką platesnę palaikymą. Novatoriškas Vatikano II susirinkimo idėjas įkūnyti praktiniame gyvenime buvo pasirengusi tik teologiškai ir kultūriškai išprususi visuomenės dalis, o nedidelių ir vidutinių parapijų užsakymai dažniausiai buvo patikimi daugybę metų šioje srityje dirbančioms įmonėms, neieškant kūrybingų, nebūtinai sakralinio meno srityje dirbančių architektų.

Katalikų bažnyčiai kūrė lietuvių menininkai

JAV krantus pasiekę Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai, tarp kurių buvo ir lietuvių menininkų, ieškojo būdų užsikabinti ir įsitvirtinti naujoje šalyje. Anglų kalbos nemokantys, vietinės meno rinkos neišmanantys ir

⁹ Vysk. Vincento Brizgio laiškas (1969).

jokio ryšių tinklo neturintys atvykėliai negalėjo tikėtis pragyventi vien iš savo paveikslų ar skulptūrų, buvo aišku, kad pragyvenimui reikės imtis proziškesnės veiklos. Dauguma tikėjosi, kad pavyks rasti tokį darbą, kuris sudarytų galimybes neatitrūkti nuo kūrybos. Menininkų akys nukrypo į dailiuosius amatus: vieni ėmė bendradarbiauti su baldų dizaineriais, kiti įsidarbino bažnytinės dailės studijose.

Šaltojo karo metais sakralinės architektūros ir dailės srityje JAV darbuositi net kelios dešimtys lietuvių: architektai Stasys Kudokas, Jonas Mulokas, Jonas Kova-Kovalskis, Edmundas Arbas-Arbačiauskas, Kazys Kriščiukaitis, dailininkai Kazys Varnelis, Adolfas Valeška, Vytautas Kazimieras Jonynas, Aleksandra ir Vytautas Kašubos, Albinas Elskus, Ada Korsakaitė ir kt. Europoje įgyta patirtis padėjo atvykėliams sėkmingai integruotis į vietinę bažnytinio meno rinką. Dauguma paminėtų kūrėjų buvo studijavę Kauno meno mokykloje, o kai kurie ir pasitobulinę Prancūzijoje, Italijoje ar Austrijoje, kur turėjo galimybę savo akimis pamatyti ir įvertinti modernios sakralinės architektūros pavyzdžius. V. K. Jonynas 4 deš. pradžioje studijavo Paryžiuje – Nacionalinėje dailės ir amatų konservatorijoje bei Boullé'io mokykloje. Pastarojoje, be grafikos technologijų, susipažino su medžio skulptūra ir baldų projektavimu. „Kūrybos ir amato derinimas, praktiniai darbai, ekskursijų po įvairias dirbtuves žinios bei išpūdžiai [...] labai pravertė Amerikoje, kai bažnyčių interjerams teko projektuoti ne vien vitražus, bet ir baldus, šviestuvus, liturginius reikmenis.“¹⁰ Remiamas Kauno Prisikėlimo bažnyčios statybos komiteto, dailininkas K. Varnelis 1943–1944 m. tobulino monumentalios tapybos įgūdžius Vienos dailės akademijoje. Pasitraukęs į Bavarijos išvietintųjų asmenų stovyklą, tapytojas mėgino gauti bažnytinių užsakymų, sukūrė monumentalų, efektingais rakursais dėmesį traukiantį Burglengenfeldo Šv. Vito bažnyčios puskupolio dekorą projektą (apie 1946–1948).¹¹ Kai kurie dailininkai dėl prasidėjusio karo nespėjo baigti meno studijų ir profesinį pasirengimą įgijo per praktiką. Pavyzdžiui, keramikos pagrindus Lietuvoje įgijusi A. Kašubienė (Kasuba), pasitraukusi į Vokietiją, 1944 m. kelis mėnesius darbuositi ir mokėsi mozaikos kūrimo

¹⁰ Andriušytė-Žukienė (2007), 30.

¹¹ Plačiau žr. Jankevičiūtė (2021).

technologijos tarptautiniu mastu pagarsėjusioje dirbtuvėje „Tiroler Glasmalerei und Mosaik Anstalt“.¹² Artimos pažintys su lietuvių kunigais, įsitraukimas į profesines organizacijas ir laikui bėgant pradėję megzti ryšiai su amerikiečių architektais atvėrė galimybes lietuviams imigrantams vykdyti stambius bažnytinio meno užsakymus. Vieni, įvertinę šios taikomojo meno srities pakilimą, steigė nuosavas bažnytinio meno dirbtuves arba tapo amerikietišku studijų bendraturčiais¹³, taip įsiliedami į Amerikoje pripažintų bažnytinio meno profesionalų tinklą. Kiti netrukus, radę kitų perspektyvų, paliko bažnytinės dailės sritį.

Prieš analizuojant lietuvių menininkų darbus JAV, verta išryškinti sakralinės architektūros charakteristiką ikikarinėje Lietuvoje. Tokia apžvalga leis atsakyti į klausimą, ar persikėlimas anapus Atlanto sietinas su meninės tradicijos taša ar su jos pabaiga. Nuo XX a. pradžios Lietuvoje, kaip ir visoje Europoje, vyko palaipsnis sakralinės architektūros modernėjimas: neogotiką ir kitus istorizmo stilius keitė madinga *art deco* stilistika (Švč. Mergelės Marijos Apsireiškimo koplyčia, Šiluva, archit. A. Vivulskis, 1912–1924; Prisikėlimo bažnyčia, Kaunas, archit. K. Reisonas, 1933–1940) ir supaprastintų masyvių formų modernizmas su aliuzijomis į romaninę architektūrą (Eucharistinio Išganytojo bažnyčia, Kybartai, archit. V. Landsbergis-Žemkalnis, 1927–1928; V. Landsbergio-Žemkalnio Šakių bažnyčios projektas, 1934; Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia, Kaunas, archit. A. Šalkauskis, A. Netyksa, 1938 ir kt.). Bažnyčių erdvėse vyravo pramoniniai dailės objektai, garsių paveikslų ir skulptūrų kopijos bei sekiniai, tačiau sukurta ir originalių interjerų su vertingais vaizduojamosios dailės kūriniais.¹⁴ Moderni stilistika pirmiausia plito naujai statomose ir rekonstruojamose bažnyčiose, kurias administravo išprusę ir meno dalykus išmanę dvasininkai. Ryškiausi šios tendencijos pavyzdžiai – europinius modernumo kriterijus atitikęs Šančių Švč. Jėzaus Širdies bažnyčios interjeras su dekoratyviai stilizuota Liudo Truikio freska „Angelai“

¹² Jankevičiūtė (2020), 116.

¹³ Pvz., A. Valeška 1951 m. Čikagoje įkūrė vitražo ir mozaikos studiją, V. K. Jonynas su amerikiečių kolega D. Shepherdu 1955 m. Niujorke įsteigė „Jonynas & Shepherd Art Studio Inc.“, A. Elskus 1953 m. įsidarbino Niujorko vitražo studijoje „Durhan Studio Inc.“, 1964 m. tapo jos dalininku ir kt.

¹⁴ Plačiau žr. Jankevičiūtė (2003), 241–281; Smilingytė-Žeimiienė (2009).

(1938) ir pertvarkytas Kauno benediktinių Šv. Mikalojaus bažnyčios interjeras (1937–1938), kuriame modernistiniai L. Truikio vitražai, Domitelės Tarabildienės darbo didysis altorius ir kiti elementai „darniai įsiterpė į istorinę aplinką, ją suaktualino bei naujai įprasmino“¹⁵. Orientaciją į modernų „tautinį“ stilių liudijo planuoti Prisikėlimo bažnyčios dekoru darbai. Pasak Giedrės Jankevičiūtės, tarpukariu Lietuvos bažnytinėje dailėje būta monumentalios formos, archaikos bruožų turinčių neoklasicistinių kūrinių (Juozo Mikėno mozaika „Kristaus galva“ Studentų bažnyčios Kaune fasade), bet galiausiai neoklasicizmą persvėrė *art deco* stilizacijos.¹⁶

Apsigyvenus JAV, lietuvių menininkų kūrybinių galimybių laukas išsiplėtė. Iš Europos atsivežta modernaus bažnytinio meno samprata, susidūrus su vietos sociopolitinėmis realijomis, kultūrinėmis madomis ir pokario estetinėmis tendencijomis, transformavosi ir įgijo naujų raiškos formų. Kaip rodo šio tyrimo metu sudarytas sakralinės architektūros žemėlapis, lietuviai dailininkai buvo aktyviausi rytinėje pakrantėje – Niujorko, Konektikuto, Rod Ailendo, Masačusetso, Naujojo Džersio, Pensilvanijos valstijose ir, žinoma, Čikagoje. Turint galvoje JAV rinkos mastą, lietuvių sugebėjimas gauti užsakymų net keliose valstijose rodo juos buvus neblogai įsitvirtinusių. Nors dalis užsakovų ir vėlesniais dešimtmečiais pageidavo istorinius stilius imituojančių bažnyčių, nuo 6 deš. vidurio modernistinė kryptis tapo dominuojanti. Peržvelgus lietuvių menininkų projektuotas bažnyčias, jų eksterjerus ir interjerus, galima išskirti bent keletą modernios architektūros tipų: *art deco*, etninį modernizmą, katalikiškąjį minimalizmą ir brutalizmą. Siūloma sakralinės architektūros klasifikacija – sąlyginė, konkretus objektas neretai turi kelių stilistinių krypčių bruožų. O gilinantis į dekoru funkcijas aiškėja, kad net istorizmas gali turėti modernų pamušalą.

Istoristinės šventovės

Istorizmo stilistikos bažnyčios sudaro nedidelę dalį visos lietuvių menininkų produkcijos JAV, be to, absoliuti dauguma jų buvo projektuotos

¹⁵ Jankevičiūtė (2003), 275.

¹⁶ Jankevičiūtė (2021), 157–158.

6 deš. pradžioje. Tad ši kūryba sietina su imigrantus pasitikusiais integracijos išbandymais ir pereinamuoju laikotarpiu. Neseniai atvykę į šalį, menkai perprasdami vietos gyvenimo specifiką ir pirmiausia spręsdami materialinius rūpesčius, menininkai neturėjo prabangos rinktis užsakyimų ar diktuoti savo sąlygų. Autoritetą ir teisę naudotis kūrybine laisve dar reikėjo pelnyti. Pirmosios pokario lietuvių bažnyčios – tai eklektiško stiliaus statiniai, kuriuose, pageidaujant užsakovams, derinta gotika, barokas, lietuvių liaudies menas ir XIX a. sentimentalusis realizmas. Tarp žymiausių šio stiliaus pavyzdžių yra J. Muloko projektuotos ir V. K. Jonyno dekoruotos Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčia Ist Sent Luise (1956) ir Švč. Mergelės Marijos Gimimo bažnyčia Čikagoje (1957). Rengiant šių bažnyčių projektus, jų autoriai nesipriešino užsakovų diktuotoms sąlygoms ir pageidautai estetikai. Pasak J. Muloko, pagal pirminį sumanymą Čikagos bažnyčios bokštai turėjo būti su trimis koplytstulpio pakopomis, bet užsakovo nepavyko įkalbėti, šis norėjo tik „baroko“.¹⁷ Veikiausiai tikėta, kad nusileidus ir sėkmingai įgyvendinus projektą pavyks užsirekomenduoti kaip bažnytinio meno specialistams. Ir iš tiesų pavyko – Čikagos bažnyčia atvėrė kelius kitiems užsakymams. JAV katalikų, tarp jų ir lietuvių, žavėjimasis istorizmu blėso pamažu, todėl ir po dešimtmečio V. K. Jonynas teigė, kad „[s]u skulptūrų pritaikymu bažnyčiose visuomet atsiranda du sunkumai. Pirmasis sunkumas ekonominis, jos brangios. Antrasis, meninis ir stilistinis. Dar vis atsiranda klebonų, kurie nori matyti Mariją, ką tik išėjusią iš kirpyklos ir ne senesnę kaip 25 metų. Suprantama, tokia skulptūra turi būti dažyta ir natūralistinė“¹⁸. Patyrę, kad ginčytis su užsakovu dažniausiai beprasmiška, menininkai skirtingai sprendė kūrybinės laisvės problemą. Vieni taikėsi prie kintančių skonio madų, kiti su laiku pasitraukė iš bažnytinės dailės srities ir atsidėjo „grynajai“ kūrybai: K. Varnelis 7 deš. pradėjo kurti optinio meno kompozicijas, o A. Kašubienė paniro į eksperimentus su tampriosiomis buveinėmis.

Bene paskutinis ryškus lietuvių indėlis į istoristinį sakralinį paveldą susijęs su nacionalinės reikšmės objektu – JAV sostinėje esančia išpūdingo dydžio neobizantine Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo

¹⁷ Jono Muloko atvirukas Pauliui Galaunei (1961).

¹⁸ Vytautas Kazimieras Jonynas, Aš Amerikoje [nedatuotas].

nacionaline šventove-bazilika. Kaip yra pastebėjęs Thomas A. Tweedas, nuo tada, kai 1893 m. Kongresas patvirtino anglikonų Nacionalinės katedros statybas, visą XX a. tęsėsi konfesinės protestantų, ortodoksų, judėjų, katalikų ir kitų tikėjimų išpažinėjų varžytuvės dėl įsitvirtinimo JAV viešajame gyvenime ir simbolinio Vašingtono viešosios erdvės užvaldymo.¹⁹ Nacionalinės šventovės sumanymas radosi prieš Pirmąjį pasaulinį karą, o statybos su pertraukomis tęsėsi nuo 1920 iki 1959 m. Projektuoti nacionalinę katalikų monumentą buvo pakviestas garsus bažnyčių architektas Charlesas Maginnis. Užsakovai tikino, kad „architektūriniai požiūriu šventovė nebus panaši į nė vieną jau egzistuojančią bažnyčią, bet bus kilnaus, amerikietiško dizaino, kaip ir priklauso pagal jos paskirtį“²⁰.

Amžiaus viduryje nemažai vienuolynų ir bažnyčių projektų kardinaliai transformavosi. Didžioji depresija ir Antrasis pasaulinis karas bažnyčių statybas įšaldė, o 6 deš. prie jų sugrįžus istoristinė stilistika atrodė pasenusi ir nebetinkama. Vienuolynai, kurie iki karo buvo išsirinkę „Maginnis & Walsh“ firmos neogotikinius projektus, jų atsisakė ir kreipėsi į kitus architektų biurus, pageidaudami šiuolaikiškai atrodančių pastatų. Nacionalinės šventovės statytojai, atvirksčiai, liko ištikimi įsitikinimui, kad prabangus bizantiškasis stilius gali geriausiai išreikšti amerikietišką katalikišką triumfalizmą. Todėl, kai 1962 m. lietuviams pasitaikė unikali galimybė įrengti tautinę koplyčią, prie jos dekoravimo dirbusi menininkų grupė (V. K. Jonynas, V. Kašuba ir A. Elskus) stilistiškai derinosi prie bazilikos visumos. Visi šventovės vidaus įrengimo klausimai buvo „Maginnis & Walsh“ firmos architekto Eugene'o F. Kennedy'io jaunesniojo, kuris rūpinosi, kad ir naujasis objektas išlaikytų neobizantiškąjį stilių, rankose. Apeliuojant į bizantiškąją tradiciją, Šiluvos Švč. Mergelės Marijos koplyčios skliautas ir sienos gausiai dekoruotos siužetinėmis mozaikomis ir ornamentiniais raštais. Didaktiška koplyčios ikonografija, iliustratyviai pristatanti tautiškai katalikišką Lietuvos istorijos naratyvą, estetinė prasme tolima modernizmui. Paradoksalu, bet idėjiškai koplyčia yra tipiškas modernizmo reiškinys. Pirmiausia todėl, kad XVII a. pradžioje Šiluvoje įvykęs marijinis apsimušimas pasitelktas kaip priemonė pabrėžti

¹⁹ Tweed (2011), 159, 171.

²⁰ *Ibid.*, 24.

lietuvių išskirtinumą, sustiprinti diasporos matomumą JAV viešojoje erdvėje ir proga netiesiogiai į viešumą kelti Lietuvos laisvės bylą. Kaip tik todėl ikonografinė programa neapsiribojo teologiniu, bet įtraukė ir politinį turinį: mozaikose vaizduoti lietuvių tremtiniai Sovietų Sąjungos lageriuose, plėtotas kryžių ir kančių šalies naratyvas ir akcentuoti nepriklausomos Lietuvos simboliai – valstybės herbas Vytis, Gedimino pilies bokštas, Lietuvos himno eilutės ir kt. Kitaip tariant, katalikybė supinta su aktualia valstybingumo problematika.

Nacionalizmo susipynimas su katalikybe nebuvo nei naujas, nei specifiskai lietuviškas reiškinys. Kai kurios tarpukariu Europoje statytos bažnyčios ne tik atliko kulto pastatų funkciją, bet ir įamžino nacionalinius įvykius ar įkūnijo „nacionalinį stilių“. Klasikiniu tautiškai katalikiško modernizmo pavyzdžiu galėtų būti jau minėta Le Rensi Dievo Motinos bažnyčia-memorialas Pirmojo pasaulinio karo aukoms (1922). Bažnyčios koplyčioje buvo išrašyti žuvusiųjų vardai, o viename iš vitražų pavaizduota prancūzų karius globojanti Mergelė Marija (aut. M. Denis ir M. Huré), taip supinant tautinį ir konfesinį dėmenis. Kaip nacionalinis paminklas 1863 m. sukilimui ir Lenkijos nepriklausomybės atgavimui tarpukariu Balstogėje pradėta statyti Šv. Roko bažnyčia (1927–1946).²¹ Pasak sakininės tradicijos, grupė tikinčiųjų pažadėjo pastatyti seriją marijinių šventovių, jeigu Lenkija po Pirmojo pasaulinio karo atgaus nepriklausomybę. Viltims išsipildžius, kaip padėkos ženklas iškilo A. Perret sekėjo Oskaro Sosnowskio suprojektuota moderni *art deco* stiliaus bažnyčia.²² Lietuviškame kontekste tiek stilistiškai, tiek konceptualiai aptariamiems pavyzdžiams artimas paminklinės Kauno Prisikėlimo bažnyčios atvejis (archit. K. Reisonas, 1933–1940, 1989–2004). Tarpukariu pradėta statyti bažnyčia simbolizavo tiek Jėzaus Kristaus, tiek valstybės, tapatinamos su lietuviiais katalikais, prisikėlimą, o jos reikšmingumą turėjo sustiprinti „šventovės rūsyje įrengti valstybei ir tautai nusipelnusių asmenų kapai – nacionalinis mauzoliejus“²³. Šaltojo karo metais įrengta Lietuvių

²¹ 1925 m. leidimą Balstogėje steigti antrą parapiją ir statyti bažnyčią davė tuometinis Vilniaus vyskupijos ordinaras Jurgis Matulaitis (1871–1927).

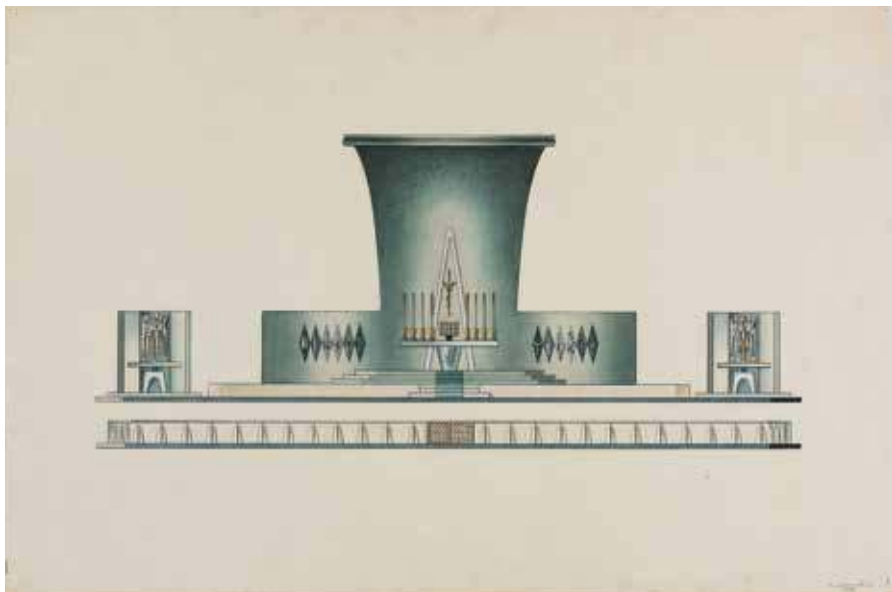
²² Plačiau žr. Krašnicka (1998).

²³ Jankevičiūtė, Petrulis (2018), 93.

koplyčia JAV katalikų Nacionalinėje šventovėje į šią seką įsiterpia kaip kulto funkcijas peržengęs tautinis paminklas.

Art deco atgarsiai

Brėžiant stilistines tarpukario ir pokario paraleles, tradicijos tęstinumą liudija *art deco* stilistikos gyvastingumas. Istoriografinėje tradicijoje šio stiliaus gyvavimo pabaiga ilgą laiką sieta su Antrojo pasaulinio karo pradžia, bet šiuo metu pripažįstama, kad *art deco* tęsėsi ir po karo bei siejosi su vadinamuoju festivaliniu stiliumi. Nors šio stiliaus kulto pastatų JAV nėra daug, esami leidžia pastebėti, kad pirmoje amžiaus pusėje *art deco* dar turėjo glaudžių sąsajų su gotika (pvz., Boston Avenue jungtinė metodistų bažnyčia Talsoje, archit. A. Robinsonas, B. Goffas, 1927–1929), o 6 deš. suartėjo su brutalizmo architektūra (pvz., Šv. Benedikto abatijos bažnyčia Ačisone, archit. B. Byrne'as, 1957–1959). Iš Europos atvykusiems

1. Kazys Varnelis. Šv. Tomo Moro bažnyčios Čikagoje didžiojo ir šoninių altorių eskizas. 1958, kart., grafitas, akv., 63,1 × 94,3 cm, LNM, GRD 118733

2. Kazys Varnelis. Nekaltojo Prasidėjimo seserų vargdienių vienuolyno koplyčios interjeras. Putnamas (Konektikutas), 1955, LNM, asmeninis Kazio ir Gabrielės Varnelių archyvas

menininkams ši stilistika atrodė tinkama ne tik pasaulietiniams, bet ir bažnytiniam interjerams. Tarp tokių pirmiausia buvo Vienoje studijavę lietuviai – dailininkas K. Varnelis ir architektas E. Arbas-Arbačiauskas.

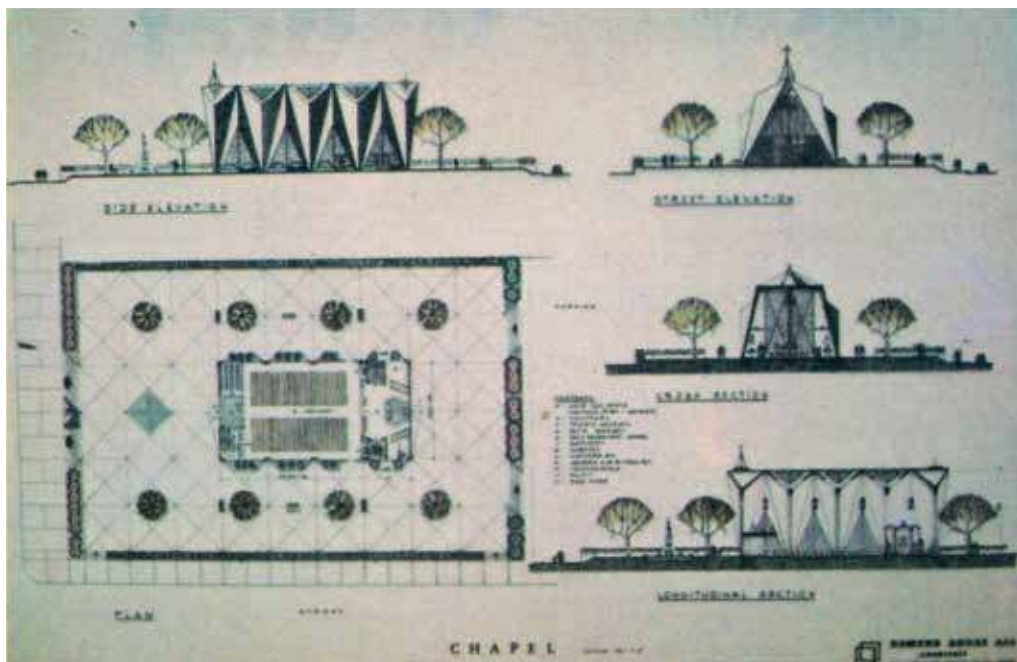
6 deš. K. Varnelio pieštuose bažnyčių interjerų eskizuose į akis krinta švarios, gerai apgalvotos kompozicijos, subtilios spalvų gamos kuriama rami, meditatyvi nuotaika, o kartu bendroje interjero koncepcijoje ir atskirų baldų formose atpažįstamas *art deco* stilistikai būdingas griežtumas ir sugeometrinimas (pvz., Čikagos Šv. Tomo Moro bažnyčios interjero projektas, 1958, 1 pav.). Bene ryškiausias ir iki mūsų dienų išlikęs K. Varnelio interjero dizaino pavyzdys yra Nekaltojo Prasidėjimo seserų vargdienių

vienuolyno koplyčia Putname (1952–1955, 2 pav.). Originalus stilingas interjeras išduoda sąsajas su prancūzų modernistų, pirmiausia Fernand'o Léger, bažnytine daile. Panašiai kaip F. Léger vitražuose Odenkūro bažnyčioje Prancūzijoje (1950), Kristaus kančios istorija koplyčios freskose perteikta ne daugiafigūrėmis kompozicijomis, o tik simbolinėmis užuominomis: keturi į monetas panašūs apskritimai nurodo Jėzaus išdavimo kainą, stilizuoti rombo formos lošimo kauliukai pasakoja Jėzaus nukryžiuojimo aplinkybes ir t. t. K. Varnelio pasitelkta taupi, lakoniška, abstrahuota simbolių kalba liudijo amžiaus viduryje Katalikų bažnyčioje vykusių poslinkius: išaugus pasitikėjimui tikinčiųjų religiniu išsilavinimu, kulto vietų interjerai pamažu nustojo būti iliustratyvūs ir didaktiški, o menininkams keltas uždavinys kurti paprastą, skoningą dekorą, kuris tarnautų kaip estetiškas fonas liturgijai. Koplyčios dekorui parinkta pastelinių atspalvių paletė kūrė šviesią, giedrą nuotaiką, kuriai papildomų emocijų niuansų suteikė *art deco* maniera stilizuoti Švč. Mergelės Marijos ir šv. Juozapo atvaizdai bei viduramžių piešinius primenantys balandžiai choro balkono dekore. Stilingos visumos įspūdį sustiprino minimalistinė, formos ir funkcionalumo derme pasižyminti bažnytinė įranga: didžiojo ir šoninių altorių stalai, sakykla, celebranto sostas ir patarnautojų kėdės, o atnašų stalas apskritai redukuotas iki minimalistinės lentynėlės, beveik visiškai pasislepiančios freskos fone.

Kitas Vienos akademinės aplinkos auklėtinis E. Arbas-Arbačiauskas daugiausia kūrė pasaulietinę architektūrą, bet yra išlikę ir kulto pastatų projektų. Žinoma, kad apie 1956 m. lietuvis dirbo amerikiečių-suomių architekto E. Saarineno, suprojektavusio ne vieną modernistinį sakralinį statinį, biure. Visai tikėtina, kad paveiktas šiame architektų biure puoselėtų estetinių nuostatų E. Arbas sukūrė išraiškingos formos, iš surenkamų konstrukcijų statomos koplyčios projektą (apie 1970, 3 pav.).

Bažnytinės dailės srityje užsirekomendavę lietuvių menininkai dirbo ne tik su vietiniais, bet ir svarbiais užsienio klientais. Šaltojo karo epochoje reikšmingu propagandiniu įvykiu tapo 1964 m. Niujorke surengta pasaulinė paroda „Per supratingumą į taiką“. Parodoje, skirtoje „žmonijos pasiekimams besitraukiančiame pasaulyje besiplečiančioje visatoje“, šalia 114 valstybių paviljonų puikavosi didžiųjų Amerikos korporacijų ekspozici-

4. Vatikano paviljonas pasaulinėje parodoje Niujorke. 1964, ČDM, GP-60372

cijos, pristačiusios *picturephone*'us ir kompiuterius, o specialiai įrengtame „Space park“ demonstruoti naujausi kosmonautikos laimėjimai ir originali, prieš keletą metų skrydyje į orbitą naudoto erdvėlaivio „Mercury“ kapsulė. Bet NASA ir privačios korporacijos buvo ne vienintelės, „pardavinėjusios“ ateities vizijas. Didžiulio lankytojų susidomėjimo sulaukė optimizmą ir festivalinę nuotaiką spinduliuavęs Vatikano paviljonas, virš kurio vakarais tarsi švyturys švietė V. K. Jonyno projektuotas kryžius me-

← 3. Edmundas Arbas-Arbačiauskas. Koplyčios iš surenkamų konstrukcijų projektas, apie 1970. Iš: *Architektas Edmundas Arbas-Arbačiauskas: architektūra, tapyba, piešiniai*, Vilnius: Vaga, 1992, [18]

talinių spindulių karūnoje (4 pav.). Technikos progresas buvo toks spar-tus, jog amerikiečiams atrodė lengviau patikėti, kad tuoj išsipildys utopi-nės ateities vizijos, nei pripažinti, jog nepasitenkinimas rasine ir socialine nelygybe ir prasidėjęs Vietnamo karas jau griaua šias iliuzijas.²⁴

Etninė estetika

Etninio modernizmo tipologinę grupę sudaro kulto pastatai, kuriuose formali modernizmo kalba derinama su nuorodomis į etninį paveldą. Vieni jų interpretuoja lietuvių liaudies meno ornamentus, kiti apropri-juoja Meksikos ir Šiaurės Amerikos indigenų²⁵ tradicinius raštus, moty-vus ir medžiagas.

1962 m. lietuvių bendruomenės pastangomis Maspete iškilo J. Mu-loko projektuota Kristaus Atsimainymo bažnyčia (5–6 pav.). Architek-tas moderniai interpretavo lietuvišką kryždirbystės tradiciją, ypatingu statinio akcentu paversdamas stogastulpio formas atkartojančią varpinę. Dvišlaitis, beveik žemę siekiantis bažnyčios stogas šiame ir kituose J. Mu-loko projektuose liudija, kad atvykęs į JAV architektas susidūrė su vadi-namojo *Shingle style*, arba skiedrų stiliaus, architektūra. Šio stiliaus gyve-namiesiems namams ir viešbučiams būdingas atviras vidaus erdvių planas ir skiedromis dengti stogai ar net ištisi fasadai, o netaisyklinga namų sto-go linija ir verandos kuria gyvenimo kaime išpūdį. Šiuo požiūriu skiedrų stilius artimas Meno ir amatų judėjimo architektūrai Europoje ir JAV. XIX a. pab.–XX a. pr., kai Čikagoje kilo dangoraižiai, rytinėje pakrantė-je pradėti statyti kaimiško stiliaus namai. Gyventojams jie asocijavosi su ramesne ir mažiau suvaržyta gyvensena. Tikėtina, kad šio stiliaus namai galėjo priminti J. Mulokui lietuvišką kaimo architektūrą ir paskatinti pa-naudoti jos elementus projektuojant tautines bažnyčias.²⁶

²⁴ Plačiau žr. Nicoletta (2015); Samuel (2007).

²⁵ Išlaikant pagarbą vietiniams Šiaurės ir Pietų Amerikų gyventojams, šiame darbe atsisakyta eu-ropiečių kolonizatorių sukurto termino „indėnas“, o pasirinktas tarptautinėje akademijoje, taip pat lietuviškoje literatūrinėje tradicijoje (žr. Savickis, 1995) vartojamas terminas „indigenas“ (lot. *indigenus*, angl. *indigenous*).

²⁶ Richardson (2019), 222.

5–6. Kristaus Atsimainymo bažnyčia. Maspetas (Kvinsas), Niujorkas, 1962, archit. Jonas Mulokas, interjero dekoru autorius Vytautas Kazimieras Jonynas, LLMA, f. 62.6, ap. 1, b. 40, l. 2, 35

Kristaus Atsimainymo bažnyčios interjerą – pradedant didžiuoju altoriumi ir baigiant šviestuvais – kūrė sėkmingai veikusią bažnytinės dailės studiją turėjęs V. K. Jonynas. Dailininkui pavyko sukurti vientisą, šiltų atspalvių interjerą, kuriame vyrauja natūralios medžiagos: degtos plytos ir medis. Išilgai stogo kraigą architekto suprojektuotas šviesos tunelis atliko praktinę funkciją, o kartu simboliškai apšvietė liturginę bažnyčios ašį ir didįjį altorių, kurio kompozicijai V. K. Jonynas pasirinko stilizuotą liaudiškos saulutės motyvą puošą kryžių ir Kristaus Atsimainymo siužetą moderniai įvaizdinančius asimetriškus figūrinius bareljefus. Bažnyčios dizainas buvo įvertintas jau ją statant: objektas sulaukė palankaus dėmesio 1962 m. Amerikos architektų suvažiavime Čikagoje.²⁷

²⁷ Bučiūtė (1996), 81.

2019 m. lietuvių statinys įtrauktas į Kvinso XX a. vidurio modernizmo architektūros maršrutą.²⁸

Tiek savo eksterjeru, tiek interjeru Maspeto bažnyčia yra charakteringas etninės estetikos pavyzdys. Ši stilistinė kryptis Šaltojo karo metais lietuvių diasporoje buvo pati populiariausia, nes atliko ne tik religinę, bet ir politinę funkciją. Lietuvių nuomone, tokia architektūra išreiškė lietuvių tautos savitumą ir padėjo jai išsiskirti „tautų katilė“, o tai buvo ypač aktualu puoselėjant okupuotos Lietuvos išlaisvinimo viltis. Lietuvių įsitikinimų nuoširdumu netenka abejoti, bet prasminga kelti klausimą, ar tikrai lietuvių architektų ir interjero dizainerių kurta folklorinė stilistika buvo tokia unikali kaip atrodė amžininkams?

Pasauliui sparčiai globalėjant, gyvenimo būdui modernėjant ir standartizuojantis, XX a. įvairiose pasaulio vietose vis kildavo poreikis valstybėms naujai apibrėžti savo identitetą ir atsigręžti į vietines tradicijas. Taip, pavyzdžiui, Andų valstybėse Bolivijoje ir Peru 3 deš. kilo indigenizmo sąjūdis, daileje reiškėsis susidomėjimu „autochtonų tematika“. Buvusioms Ispanijos kolonijoms rūpėjo pademonstruoti atsiribojimą nuo Europos ir kartu akcentuoti savo amerikietišumą, todėl atsigręžta į šalies „šaknis“ – vietinius gyventojus aimarus ir kečujus, jų kultūras, ikikolumbinio laikotarpio meną. Nors ir nevadinamų indigenizmu ir visai kito masto panašių tendencijų būta ir 6 deš. Kanadoje ir Jungtinėse Valstijose. Kaip politinį gestą galima paminėti 1967 m. pasaulinėje „Expo“ parodoje įrengtą atskirą „Kanos indėnų“ paviljoną. Šiaurės amerikiečiai žavėjosi europietiška kultūra ir menu, bet kartu stengėsi pabrėžti savo skirtingumą ir tam pasitarnavo atsigręžimas į indigenų paveldą.

Čia tiktų pereiti prie antrojo etninio stiliaus pavyzdžio – J. Muloko ir V. K. Jonyno parengto Šv. Juozapo Benedikto Labro misijos bažnyčios projekto (1958).²⁹ Bažnyčia turėjo būti skirta Šiaurės Šajenų ir Krou rezervatuose gyvenusiems indigenams katalikams, todėl projekto autoriai mal-

²⁸ *Mid-century Mundane* (2019)

²⁹ 1962 m. iškilo J. Muloko projektuotas ir V. K. Jonyno dekoruotas Šv. Labro misijos vienuolyno, mergaičių mokyklos bendrabučio ir valgyklos kompleksas. Dėl finansinių priežasčių bažnyčios statybų pradžia buvo ilgai atidėliojama ir galiausiai lietuvių projekto atsisakyta. 1971 m. bažnyčia pastatyta pagal nenustatyto architekto projektą.

7. Vytautas Kazimieras Jonynas. Šv. Labro misijos bažnyčios Ašlande (Montana) maketas. 1958, LLMA, f. 626, ap. 1, b. 34, l. 9

dos vietai parinko indigenų palapinę – tipį – atkartojančią formą. Stogą numatyta dekoruoti „tradiciniais indigenų raštais“ (7 pav.), o grindų planas suvestas į apskritimą, turintį simbolinę reikšmę autochtonų kultūroje ir siejamą su gyvenimo ir mirties ratu, gamtos cikliškumu ir pan.

Galvojant apie tokio meninio sprendimo motyvus, gali kilti hipotezė juos sieti su platesniais to meto sociopolitiniais reiškiniiais, pirmiausia žmogaus teisių judėjimais. Indigenų teisių judėjimo šaknys sietinos

su Antrojo pasaulinio karo patirtimis ir tuo metu vykusiais savimonės pokyčiais. Daugybė indigenų tiesiogiai dalyvavo kare, pasižymėjo svarbiose operacijose, dirbo karo pramonėje, beprecedentis skaičius moterų pakeitė kariauti išvykusius baltaodžius vyrus šalies ekonomikai svarbiuose fabrikuose ir fermose. Karo patirtis paradoksaliai sustiprino indigenų savivertę, o tai savo ruožtu paakino rūpintis savo ateitimi, individualios ir kolektyvinės tapatybės išsaugojimu, kelti rūpimus savivaldos ir pilietinių teisių klausimus. Pirmieji pokyčių ženklai išryškėjo 1944 m., bet daugiausia pasiekta šimtmečio pabaigoje. Pavyzdžiui, 1978 m. indigenai įgijo teisę patys spręsti dėl vaikų ugdymo. Iki tol JAV įstatymai leido prievarta atskirti indigenų vaikus nuo šeimų ir apgyvendinti tokiose internatinėse mokyklose kaip uršuliečių kongregacijos 1884 m. įsteigtos Šv. Labro misijos išlaikomas internatas.³⁰

Istorikų pastebėjimu, katalikai ilgi laikyti nelojaliais JAV, o Katalikų bažnyčios veiksmai, padėję asimiliuoti indigenus, padėjo keisti šalyje vyravusį įvaizdį ir sustiprinti katalikų politinį svorį. Naujos bažnyčios pašventinimo proga 1971 m. išleistame buklete pripažįstama, kad praeityje Šv. Labro misija veikė pagal supratimą „laikmečio, kai vakarietiškas mentalitetas siekė paversti indėną tuo, kuo jis nebuvo – vakariečiu“³¹. Vatikano II susirinkimo nuostatomis persiėmusiame leidinyje programiškai pabrėžiamas pasikeitęs Bažnyčios ir visuomenės požiūris į autochtonus ir deklaruojamas siekis kurti įtraukią bendruomenę, kurioje su savo įnašu, tradicijomis, kultūriniu paveldu galėtų sugyventi indigenai ir baltieji, kunigai ir pasauliečiai, suaugusieji ir jaunimas. Pristatytas sociokultūrinis kontekstas sufleruoja, kad indigenų ornamentai lietuvių architektų projektuotoje bažnyčioje atsirado ne kaip konkrečių indigenų genčių reprezentacija, o veikiau kaip ikikolumbinio meno kooptacija į Vakarų kultūrą.

Susidomėjimą Šiaurės Amerikos autochtonais skatino JAV miestų viešosiose erdvėse 3–4 deš. atsiradę Meksikos muralistų darbai, valstybinės indigenų amatų propagandos institucijos „Indian Arts and Crafts Board“ veikla ir amžiaus viduryje rengtos didžiulio atgarsio sulaukusios

³⁰ Plačiau žr. Peterson (2015).

³¹ *St. Labre Indian School* (1971).

indigenų dailės parodos. Pavyzdžiui, abstrakčiojo ekspresionizmo žvaigždės Jacksono Pollocko dažų varvinimo, taškymo technika susijusi su 5 deš. Niujorko galerijose jo matytais navachų genties smėlio piešiniais.³² Papūtus naujoms mados vėjams, amerikiečiai pradėjo entuziastingai pirkti „indėniško stiliaus“ drabužius, avalynę, namų apyvokos daiktus ir interjero dekoru elementus. Nauja amerikietiško dizaino ir vartotojiškos kultūros kryptis, vadinamasis *Indian Chic*, apėmė tiek autentiškų autochtonų daiktų inkorporavimą į namų dizainą ir asmeninį garderobą, tiek indigeniškų elementų, motyvų ir siluetų panaudojimą dizainerių kūryboje.³³ 1941–1956 m. šio stiliaus populiarumą palaikė gyvenimo būdo žurnalai ir daugiau kaip 180 kartų įvairiuose šalies miestuose surengti „Indian Fashion Show“, kurių pristatymuose žongliuruota burtažodžiais: mada, autentiška, ilgaamžiškumas, paprastumas, grožis.³⁴ Šie kodai buvo skirti mados dizaino naujovės sekantiems vartotojams, bet nesunku pastebėti, kad deklaruojamos naujojo stiliaus charakteristikos – nesenstantis / amžinas, paprastas / kuklus, spinduliuojantis grožis – būtų atkreipusios ir bažnytinės dailės užsakovų dėmesį.

Lankymasis archeologinių kasinėjimų vietose Meksikoje, Čilėje ir Peru buvo tapęs savotiška aistra ne vienam menininkui, tarp jų Anni ir Josefui Albersams, kurie į JAV atvyko nacistinei Vokietijai uždarius Bauhauso mokyklą. Juos nepaprastai žavėjo ikikolumbinio laikotarpio dailė, ją entuziastingai kolekcionavo ir iš jos nuolat sėmėsi įkvėpimo. Anni kurdamas tekstilės objektus, o Josefas projektuodamas dekoratyvius plytų sienas visuomeniniams ir privatiems pastatams, tarp jų židinio sienelę Harvardo universiteto Teisės mokyklos „Harkness Commons“ svetainei (1950) ir dekoratyvią fasado sieną Ročesterio technologijų instituto Mokslų koledžui (1967). Palyginimui galima pasitelkti J. Muloko

³² Autentiškomis aplinkybėmis šie piešiniai buvo kuriami barstant spalvotą uolienu pudrą ant lygaus smėlio paviršiaus religinių ceremonijų metu. Piešinys buvo suvokiamas kaip gydymo ritualo dalis ir turėjo būti rituališkai sunaikintas iki saulėlydžio. Nepaisant pirminės smėlio piešinių funkcijos, 5 deš. jie imti eksponuoti šiuolaikinio meno parodose, pvz., „Indian Art of the United States“ (1941 m.) Moderniojo meno muziejuje Niujorke.

³³ Schuchardt Navratil (2015), 32.

³⁴ *Ibid.*, 250.

1964 m. atnaujintos Šv. Kryžiaus bažnyčios Deitone fasadą su „lietuviškais tautodailės motyvais“. Tiesioginės sąsajos tarp šių objektų nėra, bet visi jie liudija etninio ornamento reikšmę.

Lietuvių menininkų kūryba, pirmiausia A. Kašubienės mozaikos ir dekoratyvinės keraminės plytelės, taip pat išduoda domėjimąsi iki-kolumbinio laikotarpio daile. Kaip yra pastebėjusi Giedrė Jankevičiūtė, A. Kašubienė buvo pažįstama su įtakingu 6 deš. Niujorko menininku Willu Barnetu, kuris turėjo nemažai įtakos jaunos emigrantės dailininkės pasirinkimams. W. Barnetas kaip „Indian Space“ tapybos mokyklos atstovas „programiškai domėjosi indėnų tradiciniu menu, jo ikonografija ir formomis, ypatingą dėmesį skyrė plokštuminio vaizdo kūrimo principams, ornamentiškumui. Tikėtina, kad paveikta būtent Barneto ir jo aplinkos idėjų, Aleksandra savo folklorinius arkliukus pamažu pavertė proistoriniais pasaulio pradžios žirgais“³⁵.

6–7 deš. A. Kašubienė aktyviai kūrė įvairios paskirties visuomeninių pastatų eksterjerus ir interjerus, todėl jos kūryba suteikia galimybę užčiuopti svarbią kultūrinę slinktį – pasaulietinių ir sakralinių interjerų dekoro supanašėjimą. Naujai statomi viešbučiai, universitetai, bankai, biurų pastatai, taip pat bažnyčios siekė atrodyti šiuolaikiškai ir demokratiškai. Tokių menininkų kaip A. Kašubienė ar Jean Nison kurtos dekoratyvinės glazūruotos plytelės sėkmingai rasdavo kelią tiek į pasiturinčių amerikiečių svetaines ar ambasadų priimamuosius, tiek į bažnyčias³⁶. Jomis puošti staliukai, komodos, židinio sienelės, taip pat altoriai ir krikštyklos. Pirmąsias mozaikas A. Kašubienė sukūrė iš jūros nugludintų akmenėlių, kurių prisirinkdavo kartu su vaikais leisdamą laiką Atlanto vandenyno pakrantėje.³⁷ Vėliau šią gamtinę medžiagą, turinčią asociacijų su indigenų daile, menininkė pritaikė kurdamą mozaikų ciklą Šv. Jono Vianėjaus seminarijai Ist Auroroje (1961, 8 pav.)³⁸ ir dekoratyvinę mozaiką Niujorko

³⁵ Jankevičiūtė (2020), 113.

³⁶ Padwee (2014).

³⁷ *Formuojanti ateitį* (2020), 49.

³⁸ Tyrimo metu nustatyta, kad mozaikos buvo sukurtos Šv. Jono Vianėjaus seminarijai Ist Auroroje (Niujorko valstija). Nuo 1974 m. buvusios Šv. Jono Vianėjaus seminarijos patalpose veikė Bafalo vyskupijai priklausanti Kristaus Karaliaus seminarija (*Christ the King Seminary*). Pastaroji 2021 m. uždaryta.

8. Aleksandra Kašubienė. Mozaika „Šv. Pranciškus Ksaveras“

Šv. Jono Vianėjaus seminarijoje (1974–2021 m. jos vietoje veikė Kristaus Karaliaus seminarija),
Ist Aurora (Niujorko valstija), 1961, LNDM, skaitmeninis Aleksandros Kasubos archyvas

„Hilton“ viešbučio „Hideaway“ barui (Rockefellerio centre) (1963). Dėmesingas santykis su aplinka ir gamtinių medžiagų panaudojimas skatina įžvelgti A. Kašubienės kūrybos sąsajas su dar viena šiuolaikinio meno srove – ankstyvosiomis *environmental art* idėjomis.

Pokario modernizmas, arba katalikiškasis minimalizmas

Paskutiniam bažnyčių tipui priklauso pokario modernizmui atstovaujantys kulto pastatai ir interjerai. Įgyvendinus Vatikano II susirinkimo liturgines nuostatas, bažnyčiose atsirado daugiau atviros erdvės, altorinė dalis nustojo buvusi atskirta nuo bendruomenės, jos nariai galėjo laisvai patekti į presbiteriją, tikinčiųjų susodinimas buvo planuojamas taip, kad visi galėtų gerai matyti vieni kitus. Šie interjero pokyčiai išreiškė Bažnyčios narių – kunigų ir pasauliečių, vyrų ir moterų – lygiateisiškumą bendruomenės gyvenime. 7 deš. susiformavo savotiškas „katalikiškas minimalizmas“, tapęs tipišku bažnyčių stiliumi.³⁹ Pagrindiniai jo bruožai: paprasti bažnytiniai baldai, kokybiškos ilgaamžės medžiagos ir amato meistrystė.

Lietuvių menininkai šią estetiką taikė kurdami naujai statomiems vienuolynams ir amerikietiškomis parapijoms, pavyzdžiui, pranciškonų aptarnaujamai Šv. Brendano parapijai Bronkso rajone Niujorke. Jos bažnyčią suprojektavo architektų firma „Belfatto & Pavarini“ (1966), o interjero dekoras patikėtas „Jonynas & Shepherd Art Studio“ (9 pav.). Pagal „Belfatto & Pavarini“ sumanytą bažnyčios forma turėjo priminti laivą – parapijos globėjo Šv. Brendano ikonografinį simbolį. V. K. Jonynas šiai bažnyčiai sukūrė minimalistinį ir kartu raiškų interjerą, kurio pagrindiniu akcentu tapo cimente išraižytas Dievo Avinėlį vaizduojantis reljefas, švelniai apšviestas pro vitražinius langus sklindančios prislopintos šviesos. Interjeras puikiai atskleidžia po Vatikano II susirinkimo įvykusius pokyčius. Nebėra daugybės šoninių altorių, prie kurių iki reformos kunigai aukodavo Mišias, visas liturginis vyksmas sutelktas prie vieno altoriaus, taip akcentuojant kristocentrišką bažnytinės bendruomenės

³⁹ *American Sanctuary* (2006), 149.

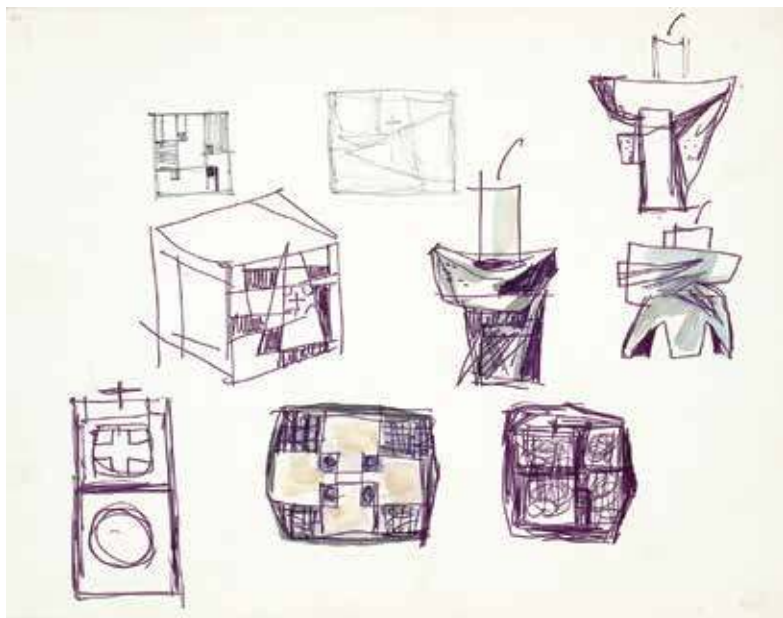
9. Vytautas Kazimieras Jonynas. Šv. Brendano bažnyčios interjeras.
Bronksas, Niujorkas, 1964–1965, ČDM, GP-60374

10. Vytautas Kazimieras Jonynas. Altoriaus stalas ir žvakidės Šv. Antano pranciškonų vienuolyne. Kenebankportas (Meinas), 1966, LLMA, f. 626, ap. 1, b. 53, l. 16

laikyseną. Nuo žemės pakeltą sakyklą, į kurią kunigas lipdavo sakyti pamokslo, pakeitė Dievo Žodžio stalas – vienoje ašyje su altoriumi įrengtas minimalistinis pulpitus. Toks bažnytinės įrangos demokratėjimas liudijo liturginės reformos tikslus – į Mišių šventimą labiau įtraukti pasauliečius.

Kurdamas presbiterijos interjerą, V. K. Jonynas taikliai pagavo laikmečio nuotaikas ir lūkesčius. Ten, kur tradiciškai kabėjo krucifiksas, menininkas pavaizdavo mirtį nugalėjusio Kristaus simbolį – avinėlį su triumfo vėliava. Akcento perkėlimas nuo kančios prie Prisikėlimo džiaugsmo liudijo atsinaujinusių Bažnyčios savivoką. Su tokia Bažnyčia noriai tapatinosi jaunų, išsilavinusių, vidurinės klasės amerikiečių karta.

11. Vytautas Kazimieras Jonynas. Liturginių indų eskizas. [Nedatuotas], LNDM, B-8, ap. 8, b. 47, l. 5

Šio tipo bažnyčios JAV visuomenei siuntė žinią, kad katalikai yra bendruomeniški, madingi ir ekonomiškai stiprūs.

Pokario bažnytinės dailės kūriniuose ir interjero detalėse plačiai naudotos pramoninės medžiagos – betonas, plienas, pramoninis stiklas, plastikas, nevengta pabrėžti paviršių šiurkštumo, išryškinti techninės estetikos bruožai. Dėl šių charakteristikų Rasa Andriušytė-Žukienė Šv. Brendano bažnyčios interjerą susiejo su brutalizmo stilistika.⁴⁰ Lietuvių menininkų kūryboje brutalizmo estetika atpažįstama cemento reljefuose, tūrių masyvumu, kampuotomis geometrinėmis formomis ir grubia faktūra išsiskiriančiuose bažnytinių baldų ir liturginių reikmenų projektuose (10–12 pav.).

⁴⁰ Andriušytė-Žukienė (2007), 129–131.

12. Vytautas Kazimieras Jonynas.
Žvakidė. XX a. 7–8 deš., aliuminis,
19 × 13 × 12,5 cm, LNDM, S 1810/1

Prie bažnyčių interjerų modernizavimo taip pat prisidėjo A. ir V. Kašubų pora. Vienas pirmųjų menininkus pastebėjo ir pasiūlė bendradarbiauti žinomas architektas Henry'is F. Milleris, 5 deš. supjektavęs pirmuosius modernistinius pastatus Konektikoto valstijoje. Pagal jo projektą Nort Branforde iškilo Šv. Augustino bažnyčia (1962), kurioje įgyvendintos kelios konceptualios ir funkcinės naujovės. Naujuose maldos namuose tikintieji galėjo laisvai susėsti aplink altorių iš trijų pusių. Siekį projektuoti mažiau hierarchizuotas ir demokratiškesnes erdves atspindėjo bažnyčioje įrengtas stiklinis kambarys su specialiu įgarsinimu,

kuriame mažus vaikus prižiūrintys tėvai galėjo dalyvauti pamaldose, nesibaimindami, kad vaikų keliamas triukšmas gali trukdyti kitiems bendruomenės nariams.⁴¹ Moderni architektūra reikalavo ir atitinkamo vidaus įrengimo. H. F. Millerio supjektuotai bažnyčiai lietuvių menininkai sukūrė saikingą, kuklų interjerą su keliais svarbiausiais vizualiniais akcentais (13 pav.). Presbiterijoje A. Kašubienė įrengė 4 metrų aukščio laisvai stovintį retabulą su cimente įmontuotais natūraliais nešlifuotiems jūros akmenėliais ir tarp jų iš teserų sudėliojo kryžių, inkarą, erškėčių vainiką ir kitus religinius simbolius.⁴² Nuo apačios į viršų palaipsniui šviesėjančio retabulo fone išryškėjo masyvus bronzinis V. Kašubos darbo

⁴¹ St. Augustine's Has Many Firsts (1962). Už nuorodą į straipsnį dėkoju Šv. Ambraziejaus ir Šv. Augustino parapijų diakonui Joe Marennai.

⁴² Atkreiptinas dėmesys, kad Šv. Augustino bažnyčia, kuriai A. Kašubienė (Kasuba) sukūrė altoriaus retabulo mozaiką, yra ne Norfolkje (*Formuojant ateitį* (2020), 55), o Nort Branforde, Konektikoto valstijoje, JAV.

13. Aleksandra ir Vytautas Kašubos. Šv. Augustino bažnyčios interjeras. Nort Branfordas (Konektikutas), 1962, LNDM, B-8, ap. 1, b. 235, l. 45

kruCIFksas. Šonines bažnyčios sienas papuošė šviesiai gelsvo dirbtinio akmens Kryžiaus kelio stočių reljefai.

XX a. 7 deš. išbandęs kalstymą kurdamas plaketes Vatikano paviljonui Niujorko pasaulinėje parodoje, netrukus V. Kašuba repusavimo techniką pritaikė kurdamas monumentalias religines skulptūras. Viena tokių – moderniai interpretuota Prisikėlusio Kristaus figūra iš plakto švino Kalvarijos vienuolyno rekolekčių namams Šrusberyje (1965). Rekolekčių namus uždarius, skulptūra 2011 m. buvo pervežta į Lietuvą ir pakabinta virš didžiojo altoriaus rekonstruotoje Prisikėlimo bažnyčioje Kaune. Šis pavyzdys įtaigiai liudija, kad tarpukariu prasidėję bažnyčių išvaizdos modernėjimo procesai organiškai tęsėsi Šaltojo karo metais ir šiandien sudaro bendrą modernios sakralinės dailės paveldą.

Modernaus bažnytinio meno aptarimą prasminga užbaigti įvardijant, kad XX a. pabaigoje meniškai vertingiausi interjerai buvo sukurti vėl Lietuvoje, tik šį kartą jau naujos kartos menininkų.⁴³ Vienas ankstyviausių Antrosios Respublikos bažnytinio interjero pavyzdžių – dominikonams grąžintame vienuolyne veikusioje Vilniaus miesto 1-ojoje klinikinėje ligoninėje įrengta minimalistinio dizaino kanonus atitinkanti koplyčia (1993). Rimantas Sakalauskas koplyčios sienoje iškalė nišą tabernakuliui su molio virvelių reljefu puoštomis duralėmis⁴⁴, o Vladas Urbanavičius sukūrė monumentalios formos medinį aukos stalą su reljefiniu vynuogių kekės simboliu bei celebrantų krėslus ir suolus.⁴⁵ Iš lauko koplyčios vietą žymėjo vienuolyno pastato briaunoje įkomponuotas kryžius.

⁴³ Tarp XX a. 10 deš. modernių sakralinės dailės projektų paminėtini Pal. Jurgio Matulaičio bažnyčia Vilniuje (archit. G. Baravykas, presbiterijos projekto autorius – V. Urbanavičius, Švč. Mergelės Marijos statula (šiuo metu privačioje kolekciijoje) – K. Jaroševaitės, Kryžiaus kelio stotys – V. Kvašio, 1995); Kryžių kalno pranciškonų vienuolynas (archit. A. Polesello OFM, altorius, pulpitas ir tabernakulis – R. Sakalausko, vitražai – A. Dovydeno, 1997–2000) ir kt.

⁴⁴ Plačiau apie šį ir kitus Rimanto Sakalausko religinės dailės darbus žr. *Nekenčiu sumaištis* (2020).

⁴⁵ *Skulptoriaus dosjė* (2009), 26–28, 122 ir kt.

Išvados

Jeigu iki šiol galvota, kad lietuvių menininkų 6–7 deš. kurta sakralinė architektūra ir dailė įkūnijo tai, kas vadinta „lietuvišku stiliumi“, įvertinus šį palikimą bendrame JAV visuomeninės paskirties architektūros kontekste paaiškėjo, kad ji buvo ne išskirtinė, o tipiška savo laikmečiui. K. Varnelio, K. V. Jonyno, J. Muloko, A. Kašubienės, V. Kašubos ir kitų menininkų kurta architektūra, interjerai ir liturginiai indai atspindėjo visoje šalyje 5–7 deš. vykusį perėjimą nuo istorizmo prie modernizmo estetikos. Atvykdami iš Europos lietuvių kūrėjai atsivežė supratimą apie profesionalaus, kruopštaus manualinio darbo vertę, kuri ypač išryškėjo stambaus mastelio visuomeniniuose užsakymuose, ir simpatijas *art deco* stilistikai. Netrukus turėtą modernios sakralinės dailės sampratą išplėtė bendras kultūrinis imigracijos šalies klimatas ir sociopolitinės aktualijos – epochai būdingas optimizmas, *aggiornamento* vardą įgijęs Katalikų bažnyčios atsinaujinimas ir atsivėrimas moderniam pasauliui, sparti technologijų kaita ir kosmoso užkariavimo lenktynės, taip pat tokios gyvenimo būdo ir dizaino mados bangos kaip *Indian Chic* ir plačiųjų masių susidomėjimas indigenų kultūra. Šis kontekstas tiesiogiai ar netiesiogiai atsispindėjo ir lietuvių menininkų bažnytinėje kūryboje. Bažnyčių architektūra ir jų vidaus dekoras aktyviai dalyvavo formuojant įvairias politines, socialines ir kultūrinės tapatybes, pradedant religiniu pagrindu konstruojamu nacionaliniu identitetu ir baigiant įtraukios šiuolaikiškos Bažnyčios įvaizdžiu.

Šaltiniai

- St. Labre Indian School, Ashland, Montana. Dedication of the Church*, booklet, 1971, LLMA, f. 626, ap. 1, b. 34.
- Jono Muloko atvirukas Pauliui Galaunei, 1961 03 10, ČDM, Gnf 1371.
- Vysk. Vincento Brizgio laiškas kun. Vincui Mincevičiui, Čikaga, 1969 11 18, Popiežiškosios lietuvių šv. Kazimiero kolegijos archyvas, Vincento Brizgio dokumentų fondas VB-2, lapai nenumuoti.
- Vytautas Kazimieras Jonynas, Aš Amerikoje, [nedatuotas], LLMA, f. 626, ap. 1, b. 109, l. 44–45.

Literatūra

- American Sanctuary: Understanding Sacred Spaces*, ed. by Louis P. Nelson, Bloomington: Indiana University Press, 2006.
- Andriušytė-Žukienė Rasa, *Akistatos. Dailininkas Vytautas Kazimieras Jonynas pasaulio meno keliuose*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2007.
- Andriušytė-Žukienė Rasa, Dailininko V. K. Jonyno kūryba ir „lietuviško stiliaus“ paieškos JAV lietuvių bažnyčių architektūroje, *Soter*, 2007, Nr. 22 (50), p. 159–171.
- Architektas Edmundas Arbas-Arbačiauskas: architektūra, tapyba, piešiniai*, sudarymas Kęstučio Pempės ir Gyčio Ramunio, įvadinis straipsnis Gyčio Ramunio, Vilnius: Vaga, 1992.
- Begalybės link. Kazio Varnelio piešinių paroda*, parodos katalogas, sud. Daliutė Ivanauskaitė, įžangos autorė Aistė Bimbirytė-Mackevičienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2020.
- Brown Callum G., What was the religious crisis of the 1960's?, *Journal of Religious History*, 2010, vol. 34, iss. 4, p. 468–479.
- Bučitė Nijolė, Architektas Jonas Mulokas (1907–1983), *Archiforma*, 1996, Nr. 2, p. 81–85.
- Formuojant ateitį. Erdvinės Aleksandro Kasubos aplinkos*, parodos katalogas, sud. Elona Lubytė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, Vilniaus dailės akademija, 2020.
- Gibson Michael J., Creating sacred spaces in the suburbs: Roman Catholic architecture in post-war Los Angeles, 1948–1976, *Modernism and American Mid-20th Century Sacred Architecture*, ed. by Anat Geva, London and New York: Routledge, 2019, p. 155–174.
- Jankevičiūtė Giedrė, *Dailė ir valstybė. Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2003.
- Jankevičiūtė Giedrė, „Jaučiuosi sveiku dvidešimto amžiaus produktu“: Kaunas–(Bremenai)–Niujorkas“, *Formuojant ateitį. Erdvinės Aleksandro Kasubos aplinkos*, parodos katalogas, sud. Elona Lubytė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, Vilniaus dailės akademija, 2020, p. 110–128.
- Jankevičiūtė Giedrė, Modernizmas Lietuvos bažnytinėje dailėje: Kazio Varnelio (1917–2010) atvejis, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2021, t. 44, p. 117–159.
- Jankevičiūtė Giedrė, Vaidas Petrusis, Tautos šventovė: Prisikėlimo bažnyčia, *Optimizmo architektūra: Kauno fenomenas, 1918–1940*, sud. Marija Drėmaitė, Vilnius: Lapas, 2018, p. 92–103.

- J. Muloko architektūra*, medžiagą teikė Jonas Mulokas, redagavo P. Celiešius, Los Angeles, 1983.
- Kleizaitė-Vasaris Beatričė, *Albinas Elskus – grožio ir vizijos dailininkas*, Vilnius: Nacionalinis M. K. Čiurlionio muziejus, 2009.
- Kleizaitė-Vasaris Beatričė, *Lietuvių dailininkų darbai Šiaurės Amerikos šventovėse*, Vilnius: Kauno arkivyskupijos muziejus, 2003.
- Kostkevičiūtė Irena, *Žmogus Vytauto Kašubos kūryboje*, Vilnius: Regnum fondas, 1997.
- Kraśnicka Urszula, *Kościół – pomnik: kościół na wzgórzu św. Rocha – pomnik wdzięczności za odzyskaną niepodległość*, Białystok: Muzeum Wojska w Białymstoku, 1998.
- Massa Mark S., *The American Catholic Revolution: How the Sixties Changed the Church Forever*, New York: Oxford University Press, 2010.
- Mid-century Mundane*, 2019 11 18. Prieiga internetu: <https://midcenturymundane.wordpress.com/page/2/>.
- Nekenčiu sumaištis. Rimantas Sakalauskas*, sudarymas ir tekstai Giedrės Jankevičiūtės, kūrinių katalogas ir priedai Giedrės Jankevičiūtės, Lauros Petrauskaitės, Rimanto Sakalausko, Vilnius: Vilniaus grafikos meno centras, 2020.
- Nicoletta Julie, Selling Spirituality and Spectacle. Religious Pavilions at the New York World's Fair of 1964–65, *Buildings & Landscapes: Journal of the Vernacular Architecture Forum*, 2015, vol. 22, no. 2, p. 62–88.
- Osborne Catherine R., *American Catholics and the Church of Tomorrow: Building Churches for the Future, 1925–1975*, Chicago: University of Chicago Press, 2018.
- Padwee Michael, *The Ceramic Tiles and Murals of Jean Nison*, 2014 07 01. Prieiga internetu: <https://tilersearcharticles.omeka.net/items/show/38>.
- Peterson Donna, *Conflict, tension, strength: the history of St. Pauls mission, St. Labre indian school, and St. Stephens indian school, 1884–present*, doctoral dissertation, The University of New Mexico, 2015.
- Rampley Matthew, 'The Gothic cathedral is more of a construction record than an expression of religious fervour' (Karel Teige): Debates about Modernism and Church Architecture in the 1920s and 1930s, nuotolinis pranešimas mokslinių seminarų cikle *Modernity and Religion in Central European Art and Architecture*, organizatorius – Department of Art History of Masaryk University, 2021 02 18.
- Rekomenduojama dovana Kalėdoms, *Laiškai lietuviams*, 1966 lapkritis, vol. XVII, Nr. 11, IV virš. puslapis.
- Richardson Milda B., The nexus between Lithuanian vernacular and American modernism, *Modernism and American Mid-20th Century Sacred Architecture*, ed. by Anat Geva, Routledge, 2019, p. 214–232.

- Samuel Lawrence R., *The End of the Innocence: the 1964–1965 New York World's Fair*, Syracuse, New York: Syracuse University Press, 2007.
- Savickis Jurgis, *Raštai*, t. 3, Vilnius: Vaga, 1995.
- Schuchardt Navratil Emily, *Native American Chic: The Marketing of Native Americans in New York Between the World Wars*, doctoral dissertation, City University of New York, 2015.
- Sirvydaitė-Rakutienė Vaida, V. K. Jonyno sakralinės architektūros JAV projektai Lietuvos muziejuose, *Lietuvos muziejų rinkiniai*, 2004, Nr. 3, p. 47–51.
- Skulptoriaus dosjė: Vladas Urbanavičius*, parengė Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius ir kt.: AICA ir kt., 2009.
- Smilingytė-Žeimienė Skirmantė, *Lietuvos bažnyčių dailė. XX amžiaus I pusė*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009.
- St. Augustine's Has Many Firsts, *Branford Review*, 1962 08 16.
- Šventoji auka*, fotografijos Algimanto Kezio S. J., maldų vertimas Bruno Markaičio S. J., dailininkas Algirdas Kurauskas, Chicago: Tėvai jėzuitai, 1965.
- Tweed Thomas A., *America's Church. The National Shrine and Catholic Presence in the Nation's Capital*, New York: Oxford University Press, 2011.
- Urbonienė Skaidrė, Kryždirbystė išeivijoje: religingumo ir / ar lietuviškumo manifestacija, *Lietuvos etnologija*, 2012, Nr. 12 (21), p. 51–74.

Laura Petrauskaitė

Ecclesiastical Art Contexts and the Works of the Lithuanian Artists in the USA

Summary

Until now, the ecclesiastical works of the Lithuanian architects and artists in the USA were analysed in terms of their relation to the Lithuanian traditions and the search for a “Lithuanian style”. This paper offers a much broader approach to the said ecclesiastical heritage looking at it in the context of the transformation of the US church architecture and art as well as in the light of cultural, social and political changes and ideological movements. This context allows the author to reveal new aspects of the ecclesiastical heritage of the Lithuanian emigrants and to demonstrate the expanded field of artistic opportunities the emigrants had. In the panorama of the ecclesiastical and secular architecture in the USA, the sacred buildings and their interiors created by the Lithuanian artists in the 1950s and 1960s appear to be typical for their time. The architecture, interiors and liturgical vessels created by Kazys Varnelis, Vytautas Kazimieras Jonynas, Jonas Mulokas, Aleksandra Kašubienė (Kasuba) and other artists reflect the transition from Revival styles to the Modernist aesthetics that was prevailing in the whole country from the 1940s to 1960s. Coming from Europe, Lithuanian artists brought their understanding about the value of a professional, meticulous manual work which became particularly evident in large-scale commissions for public buildings, as well as their attraction to Art Deco style. Very quickly, their initial perception of modern religious art was expanded by the general cultural climate and sociopolitical realities of the destination country, such as optimism characteristic of the era, the modernisation of the Catholic Church referred to as *aggiornamento*, rapid development of technologies and Space Race, lifestyle and design trends and the new-found interest of the general public in the indigenous cultures. This context was directly or indirectly reflected in the ecclesiastical works of the Lithuanian artists. The architecture and interior décor of churches was actively used to form various political, social and cultural identities, from a religion-based ethnic identity to the concept of a modern, inclusive Catholic Church.

Keywords: religious architecture, ecclesiastical art, Revival styles, Modernism, Second Vatican Council, Cold War, migration of artists, Lithuania, United States of America